

Риси і етапи постіндустріальної трансформації відносин розподілу

В. МЕЛЬНИК

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

В статті структуруються рушійні сили, суперечності й тенденції трансформації розподільчих відносин в процесі становлення постіндустріального суспільства. Визначаються суспільні вимоги до інститутів розподілу, за мірою дотримання яких пропонується оцінювати їх адаптованість до нової ієрархії чинників виробництва. Пропонуються критерії для виділення етапів трансформації розподільчих відносин, стосовно яких доцільним є використання різних пріоритетів, принципів і завдань державного регулювання розподільчих відносин.

В статье структурируются движущие силы, противоречия и тенденции трансформации распределительных отношений в процессе становления постиндустриального общества. Определяются общественные требования к институтам распределения, мера соблюдения которых, предлагается в качестве основы для оценки их адаптированности к новой иерархии факторов производства. Предлагаются критерии для выделения этапов трансформации распределительных отношений, в отношении которых целесообразно использование различных приоритетов, принципов и заданий государственного регулирования распределительных отношений.

The driving forces, contradictions, and trends in the transformation of distribution, related to the process of becoming a post-industrial society are structured in the article. The public requirements for distributional institutions, are defined, and there are proposed to consider the measure of their compliance like a basis for assessing of their adaptation to the new hierarchy of factors of production. Author suggests the criteria for identifying the stages of distributional relations' transformation in respect of which it is advisable to use different priorities, principles and tasks of state regulation of distribution relations.

Ключові слова: розподільчі відносини, ієрархія чинників виробництва, лімітуючий ресурс, алокація ресурсів, розподіл доходів.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності теми дослідження. Система розподільчих відносин у сучасних економічно розвинутих країнах перебуває на етапі якісної трансформації. Про це свідчать як радикальні зміни соціальної структури населення та розподілу його загальної чисельності за місцем у функціональному поділі праці, так і динамічне оновлення інститутів, що регламентують розподільчі відносини.

Так, галузевий розподіл ресурсів все більше підпорядковується дії специфічних механізмів фінансового перерозподілу і все менше – вартісним відносинам на товарних ринках, а останні – все менше ґрунтуються на «суспільно необхідних» витратах ресурсів для створення благ.

Функціонально-факторний розподіл також динамічно віддаляється від традиційних для індустріальної доби суперечностей і форм їх вирішення: суттєвою складовою доходів найманих працівників стають надходження від участі в інноваційній діяльності, ризиках, відшкодування за перевищення індивідуальної продуктивності праці над середньогалузевою, за внески в фізичний капітал підприємства, інші доходи, одержання яких раніше було специфічною рисою власників капіталу і підприємців. Останні набувають свого соціального статусу практично незалежно від наявності особистих заощаджень (фінансового чи фізичного капіталу), а власне наявність цих активів перестає бути самостійно значущим чинником розподілу генерованих виробництвом доходів.

У результаті, методи свідомого впливу на функціонування розподільчих інститутів, випробувані в умовах індустріального етапу суспільного розвитку, виявляються малоефективними на сучасному його етапі. Так, небувала мобільність капіталу, забезпечена поширенням інформаційних технологій та формування глобального середовища його руху суттєво обмежує можливості державного перерозподілу через оподаткування доходів від капіталу. Складна система представницьких органів найманих працівників, що склалась в індустріальних суспільствах, втратила реальну соціальну базу із становленням постіндустріальної технологічної бази виробництва і радикальною диференціацією кваліфікаційного рівня, рівнів заробітків, способів життя, економічних інтересів представників тепер скоріше умовної, ніж реальної спільності «наймані працівники».

Відповідно, виділення головних технологічних і соціально-економічних детермінант трансформації розподільчих відносин, етапів, що відрізняються за важливими для економічної політики держави рисами цих процесів, є важливим завданням сучасної економічної теорії, вирішення якого дозволить поглибити розуміння можливих наслідків використання традиційних важелів розподільчої політики держави в нових умовах і запропонувати принципи трансформації пріоритетів і важелів впливу на розподільчі відносини в умовах становлення постіндустріального суспільства.

Аналіз публікацій та виділення невирішеної частини проблеми. Розподільчі відносини сучасних економічних

систем формуються в процесі складної трансформації, що відображається в економічній науці багатьма термінами, такими як становлення «постіндустріальної економіки і суспільства», «інформаційного суспільства», «економіки послуг», «постекономічного суспільства» тощо.

Комплекс напрямів економічної науки, що досліджують становлення нового суспільства, акцентуючи увагу на різних його аспектах, можна дещо умовно об'єднати під назвою «теорії постіндустріальної економіки». Зокрема, В. Іноземцев центральними моментами становлення такої нової економіки вважає якісне оновлення системи мотивації, відносин власності та деструкції товарно-грошових відносин; М. Кастельс акцентує увагу на інформатизації економічної діяльності, формуванні мережових структур економічної координації; Д. Белл – та новій якості технологій обробки і передавання інформації, змінах технологічної і продуктової структури економіки¹⁻³. Ф. Фукуяма, П. Друкер – на якісно нових принципах взаємодії суб'єктів економічної діяльності та механізмах узгодження їх економічних інтересів, адекватних новій структурі потреб, мотивів і стимулів нового суспільства⁴⁻⁵. Г. Беккер та Т. Шульц – на набутті ресурсом праці рис, що раніше вважались притаманними лише капіталу, відповідно змінам закономірностей поведінки власників цього ресурсу та моделей врівноваження ринку праці⁶⁻⁷.

Вітчизняні науковці, що досліджували трансформацію відносин розподілу в процесі становлення постіндустріального суспільства, акцентували увагу, здебільшого, на специфічних проблемах входження постсоціалістичних країн до етапу економічного розвитку, коли визначальним фактором конкурентоспроможності національного виробництва на глобальних ринках стає забезпеченість людськими ресурсами та умови, створені в суспільстві для реалізації людського потенціалу. Зокрема, в роботах Д. Лук'яненко, А. Колота та інших висвітлювались причини і наслідки загострення глобальної (міжнародної) нерівності розподілу доходів та закономірності взаємодії в сфері відносин розподілу країн, що перебувають

на різних етапах технологічного і соціального розвитку⁸. О. Грішнєвої – роль сфери відтворення людського капіталу для формування нової системи відносин розподілу та проблеми застосування теорії людського капіталу для формування політики розвитку освіти в постсоціалістичних країнах⁹.

Також вагомі дослідження проводились і в царині трансформації вартісної основи галузевого і факторного розподілу доходів. Так, проблеми оновлення природи вартості продуктів товарного виробництва в умовах домінування інформаційних ресурсів як чинників такої вартості розглядалися в роботах А. Чухно¹⁰, закономірності соціалізації, зокрема розподільчих відносин як форми адаптації розвинутих економічних систем до вимог нової ієрархії факторів виробництва – в роботах Ю. Зайцева і З. Галушки¹¹⁻¹², роль інституціональних трансформацій відносин власності, влади і управління в становленні нової системи економічних (і зокрема, розподільчих) відносин – у роботах В. Якубенко¹³.

У роботах Ю. Зайцева і Д. Верби досліджуються проблеми втрати суспільного контролю над встановленням розмірів факторної винагороди у процесі зростання інформаційної (інтелектуальної) складової виробничих витрат та перерозподіл функцій щодо дотримання суспільно необхідного рівня ефективності використання ресурсів між учасниками розподільчих відносин¹⁴.

При цьому, досить дискусійною залишається проблема визначення певних етапів трансформації розподільчих відносин, встановлення «фіксажних точок», ознак, за наявності, чи відсутності яких можна ідентифікувати рівень розвитку розподільчих відносин та прогнозувати тенденції й закономірності подальших їх змін (див., наприклад, [15]). Власне, визначення ознак для розмежування окремих етапів у процесі постіндустріальної трансформації, індикаторів, що відображатимуть міру оновлення природи розподільчих відносин з одного боку, сприятиме уточненню теоретичної картини становлення постіндустріальних розподільчих відносин, а з іншого – залишається практично недослідженим вітчизняними науковцями питанням.

¹Іноземцев В. Л. Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции. – М.: Academia: Наука, 1999. – 703 с.

²М. Кастельс. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000 – 608с.

³Д. Белл. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999; 949с.

⁴Фукуяма Ф. Доверие: Социальные добродетели и путь к процветанию / Новая постиндустриальная волна на западе: Антология Москва «Academia» 1999 С. 59 – 82.

⁵Drucker P. Post-Capitalist Society. N.Y., 1993. P. 232.

⁶Беккер Г. Воздействие на заработки инвестиций в человеческий капитал (глава из книги Гэри Беккера «Человеческий капитал» – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/69974>

⁷Shultz T. Investment in Human Capital. N.Y., London, 1971. p. 454.

⁸Глобальна економіка XXI століття: людський вимір [Текст] : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот, Я. М. Столярчук, А. В. Кудинова, Є. Г. Панченко]; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника; М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". – К.: КНЕУ, 2008. – 421 с.

⁹Грішнєва О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. – 254 с.

¹⁰Чухно, Анатолій Андрійович Твори [Текст] : у 3 т. / А. А. Чухно; Нац. акад. наук України, Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Науково-дослідний фінансовий ін-т. – К.: НДФІ. Т. 2 : Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. – 2006. – 512 с.

¹¹Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та система трансформація суспільства / Київський національний економічний ун-т. – К.: КНЕУ, 2002. – 188с.

¹²Галушка З. І. Об'єктивні основи соціалізації сучасної економіки: європейський досвід та проблеми в Україні / З.І. Галушка // Науковий вісник Чернівецького університету. – Серія Економіка. – 2006. – Вип. 281. – С.3–6.

¹³Якубенко В. Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с

¹⁴Зайцев Ю., Верба Д. Проблеми дослідження системи мотивації найманої праці в умовах становлення постіндустріального суспільства//Україна: аспекти праці. – 2010. – №8. – С.13-19.

Ми вважаємо, що встановлення певної низки ознак для розрізнення власне «індустріальних» і «постіндустріальних» розподільчих відносин не матиме вагомого прикладного чи методологічного значення, навіть за умови достатньо ретельного їх теоретичного обґрунтування: процес такої трансформації достатньо розтягнутий в часі, а форми прояву достатньо різноманітні, щоб мінімізувати можливості емпіричного підтвердження, чи спростування будь-якої оцінки міри «постіндустріальності» певної системи розподільчих відносин. Проте, на нашу думку, цілком можливо і доцільно, уточнити тенденції, загальну спрямованість змін розподільчих відносин, що виражають утвердження рис постіндустріального суспільства стосовно відносин розподілу ресурсів і доходів.

Формування мети статті. Таким чином, завдання цієї публікації полягає в уточненні й теоретичному обґрунтуванні тих тенденцій, тих процесів (в тому числі, за допомогою придатних для емпіричної перевірки показників), за якими може змістовно оцінюватись прогресивність певної системи розподільчих відносин, її відповідність тим організаційно-технічним та соціально-економічним детермінантам, які задаються загальною логікою становлення постіндустріального суспільства.

Це не означає прагнення автора визначити межі, граничні значення показників, порівнюючи з якими фактичні досягнення країни можна ідентифікувати «індустріальний», чи «постіндустріальний» характер її системи відносин розподілу. Проте, ми спробуємо уточнити загальні закономірності трансформації розподільчих відносин, запропонувати ознаки і критерії, за якими можна оцінювати міру відповідності інститутів розподілу, що формуються в певній національній економічній системі, вимогам технологічних та соціально-економічних детермінант становлення постіндустріального суспільства.

Викладення основних матеріалів дослідження. Еволюція відносин розподілу щільно пов'язана зі змінами, що відбуваються в ієрархії чинників виробництва. Підпорядкованість характеру, цільової функції відносин розподілу обслуговуванню розподільчих інтересів власників критично важливого (лімітуючого) ресурсу простежується протягом всієї історії індустріального суспільства. Із набуттям капіталом ролі лімітуючого чинника виробництва (саме обмеженість запасу цього ресурсу визначала максимально досяжні для суспільства обсяги виробництва і рівень суспільного добробуту) відносини розподілу виражено адаптувались до необхідності обмежити доходи власників ресурсу праці мінімумом, а весь надлишок доходів над мінімально необхідним для відтворення затребуваного обсягу ресурсу праці спрямовувати на розширене відтворення капіталу. Із зростанням вагомості людського ресурсу (саме обмеженість запасу людського капіталу визначає досяжний для суспільства рівень добробуту) відносини розподілу динамічно адаптуються до роз-

ширення частки доходів, що обслуговують відтворення особистісного потенціалу суспільства. Власне, можна сказати, що спостерігається виражена залежність між здатністю розподільчих відносин надавати ресурсне забезпечення для розширеного відтворення людського капіталу та економічними успіхами національної економіки.

Проте становлення постіндустріального суспільства пов'язане, на нашу думку, з подальшими змінами в ієрархії факторів виробництва, відповідно, з формуванням нових вимог до відносин та інститутів розподілу.

Нині формування висококваліфікованого людського ресурсу стає чинником глобальних конкурентних переваг, лише якщо відбувається не щодо обмеженого кола обраних осіб, а стосовно широких верств населення. Лише в такому разі уможливується перехід кількісних змін в якості та формування специфічного середовища в якому індивідуальний людський капітал примножується завдяки виникненню синергетичного ефекту. Там, де високий професіоналізм і вмотивованість до динамічного підвищення рівня компетентності стає не «одичним товаром», а масовим продуктом, де формується конкурентне середовище міжособистісної взаємодії в професійній сфері, в якому сформований у сфері освіти капітал посилюється в процесі безперервної взаємодії науки і господарської практики – там формуються нові сучасні осередки глобальної конкурентоспроможності, там виникають рушійні сили економічного зростання, що формують ресурсні передумови розвитку. Неспроможність підготувати окремих висококваліфікованих фахівців, а здатність відтворювати наукові школи, інженерні традиції, стандарти професійної майстерності в галузях економічного управління, нормативно-правового супроводу господарської діяльності, виділяє лідерів і аутсайдерів економічних процесів.

Певною мірою наведені вище міркування є результатом розвитку ідей, сформульованих у роботах низки західних і вітчизняних економістів. Так, саме таке нематеріальне і невідчутне при розгляді на рівні окремого суб'єкта економіки благо, як довіра, називає ключовим ресурсом розвинутих країн і визначальною для господарської результативності рисою процесів людської взаємодії Ф. Фукуяма¹⁶. На важливості соціального капіталу (що також існує як запас, що формується і реалізується лише в процесі взаємодії і не відображається в характеристиках окремих економічних суб'єктів, виявляє себе як риса їх взаємодії) для визначення економічних результатів наполягають Коулз та прибічники його теорії¹⁷⁻¹⁸. На значущість соціальної відповідальності й солідарності для формування здатності суспільства протистояти глобальним фінансовим збуренням і зберігати позитивну економічну динаміку в умовах зростання інтегрованості в глобальні потоки руху ресурсів неодноразово вказували вітчизняні дослідники¹⁹.

Власне логіка наших міркувань може бути відображена таким алгоритмом. Перша вихідна теза: цільова функція,

¹⁵Галабурда М. К. Методология анализа институциональных трансформаций.– Проблемы современной экономики и институциональная теория / подред. В. В. Дементьева, Р. М. Нуреева. – Донецьк: ДонНТУ, 2009.

головне призначення відносин розподілу, що виступає основою узгодження суперечливих інтересів їх учасників – надавати необхідне ресурсне забезпечення для розширеного відтворення ключового (лімітуючого, на певному етапі розвитку економічної системи її виробничі можливості) ресурсу, тобто сприяти концентрації в руках його власників всього надлишку національного доходу над мінімально необхідним для відтворення інших виробничих ресурсів. Друга вихідна теза: в умовах становлення постіндустріального суспільства роль ключового, лімітуючого ресурсу все більшою мірою відіграють блага, запас яких формується особистими і високо диференційованими зусиллями економічних суб'єктів, а споживання (вилучення корисності у вигляді зростання ефективності використання ресурсів в національному економічному середовищі) відбувається колективно (вигоду отримують всі представники соціальних груп і суспільства загалом рівною мірою, незалежно від масштабів особистого внеску в примноження такого запасу). З цих двох тез випливає наступне положення: ознакою прогресивності, більшої відповідності розподільчих відносин вимогам становлення постіндустріального суспільства є зростання здатності інститутів розподілу стимулювати і забезпечувати ресурсами для розширеного відтворення тих суб'єктів економіки, які активніше беруть участь у примноженні суспільного запасу таких нематеріальних благ, корисність яких проявляється в підвищенні ефективності господарського використання ресурсного потенціалу суспільства. Зокрема, довіри, соціальної відповідальності, позитивних аспектів соціального капіталу, тих рис людської спільноти, того типу взаємодії в межах такої спільноти, що дозволяють знижувати рівноважні розміри транзакційних витрат.

Таким чином, критерії прогресивності відносин розподілу можна поділити на дві групи.

Перша група – відбиває міру вирішення алокаційних і розподільчих завдань – тобто їх здатність вирішувати завдання спрямування ресурсів до осередків їх найбільш ефективного, найбільш цінного для суспільства використання, а доходи розподіляти відповідно з ринковою оцінкою важливості суспільної функції, що виконують учасники суспільного виробництва.

Друга група – характеризує способи, якими вирішуються ці завдання і стабільність, сталість, здатність до самовідтворення тих суспільних умов, за яких досягнутий рівень алокаційної ефективності і розподільчої справедливості може підвищуватись протягом тривалого періоду часу.

Відповідно, перша група критеріїв прогресивності розподільчих відносин може бути розкрита через такі завдання процесів становлення системи розподільчих відносин постіндустріального суспільства.

По-перше, формування інститутів розподілу, здатних забезпечити спрямування:

➤ всього надлишку доходів над нормальним (мінімально достатнім для відтворення затребуваного обсягу ресурсного потенціалу) розміром винагороди власників фізичного капіталу на користь власників людського капіталу. Така спрямованість функціонування відносин розподілу має забезпечити для власників такого провідного ресурсу рівень споживання та спосіб життя, необхідні для набуття тих якостей людського капіталу суспільства, що перетворюють його на провідний чинник глобальної конкурентоспроможності національної економіки;

➤ ресурсів у сферу відтворення особистісного потенціалу суспільства, що забезпечить достатню її потужність і відповідність вимогам сучасного етапу економічного розвитку, щоб достатньо ефективно перетворювати виділені суспільством інвестиції в людський капітал на затребувані ринком риси економічно активного населення.

Друга група критеріїв (що характеризують способи вирішення перших двох завдань, природу тих важелів, стимулів і мотивів, що використовуються для виконання завдань щодо алокаційної ефективності й розподільчої справедливості) розкриваються через такі завдання становлення системи розподільчих відносин постіндустріального суспільства, як:

➤ формування якісно нових механізмів розподілу, що не можуть вважатись ані результатом прогресу ринкових механізмів економічної координації, ані державних, ані результатом певного їх симбіозу. Вони являють собою якісно нові форми самоорганізації та колективного нормування споживання особистих благ і ресурсів, що засновані на принципах соціальної солідарності, а не зіставлення приватних витрат і вигід.

Відповідно, в процесі постіндустріальної трансформації розподільчих відносин провідних країн можна виділити два етапи за суспільними вимогами до механізмів акумуляції ресурсів для відтворення ключового ресурсу розвитку.

Перший етап характеризується набуттям такими ресурсами як людський і соціальний капітал ролі провідних, лімітуючих рівень суспільного добробуту ресурсів, проте ресурсне забезпечення їх відтворення на цьому етапі залишається, переважно, сферою дії ринкових механізмів, що ґрунтуються на відповідності індивідуальних інвестицій та індивідуального виграшу (приросту доходів чи інших цінних для інвестора благ) в результаті інвестування.

Другий етап характеризується формуванням критично важливої потреби – встановленні нових інститутів, механізмів і стимулів для накопичення запасу ключових ресурсів постіндустріальної економіки: таких, що не ґрунтуються на прагненні максимізації особистої вигоди, а виражають праг-

¹⁶Фукуяма Ф. Доверие: Социальные добродетели и путь к процветанию / Новая постиндустриальная волна на западе: Антология Москва «Academia» 1999 С. 59 – 82.

¹⁷James S. Coleman, «Social Capital in the Creation of Human Capital», American Journal of Sociology supplement 94 (1988): P. 95-120.

¹⁸Якубенко В.Д., Почева Н.О. Тріада соціального капіталу /Політичні, правові та фінансово-економічні пріоритети розвитку економіки України: стратегія і перспективи. Зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції.- Умань: ВПУ «Візаві». - 2013. с. 64-68

¹⁹Лукьяненко Д. Глобальное экономическое развитие: тенденции асимметрии, регулирование / Лукьяненко Д., Колесов В., Колот А., Столярчук Я. и др.: монография. Под научной редакцией профессор Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. Киев 2013.

нення брати участь у формуванні й розширенні запасу благ колективного користування.

Перебіг такого другого етапу не може бути безболісним для суспільства, адже він передбачає заміщення новими інститутами базових для розподільчих відносин механізмів алокації ресурсів і розподілу доходів: механізмів диференціації прибутковості й доходності. Єдиною альтернативою цим ринковим механізмам до останнього часу залишався громіздкий і вкрай неефективний бюрократичний апарат, стимули і мотиви діяльності в якому явно програвали «неперевершеним у своїй простоті й потужності» (Шумпетер) комерційним мотивам і стимулам діяльності.

Проте суттєва специфіка таких активів, як людський та соціальний капітал, полягає в тому, що механізми виділення ресурсів для їх відтворення, засновані на зіставленні індивідуальних витрат і вигід, суттєво обмежують можливості розвитку суспільства. Це пов'язано як з давно відомим феноменом позитивних екстерналій від приватних вкладень у примноження людського і соціального капіталу, так і з більш специфічним явищем, поширення якого пов'язано з постіндустріальною трансформацією провідних економічних систем: темпи накопичення людського і ще більшою мірою соціального капіталу залежать від запасів благ, що вимагають приватного інвестування, але передбачають лише колективне користування благами від їх накопичення.

Наприклад, рівень ефективності приватних інвестицій в освіту значною мірою залежить від наявності в країні розвинутих наукових шкіл, традицій неформальної регламентації стосунків між учнями та викладами, між освітніми закладами та бізнес структурами. Саме якість таких переважно неформальних інститутів визначає ефективність навчання, а значить здатність соціальної сфери не просто споживати інвестиції в людський капітал, а перетворювати їх на конкурентні переваги людських ресурсів національної економіки. Але зусилля і ресурси, що виділяються на поліпшення цих характеристик соціальної сфери дають вигоди всім суб'єктам національної економіки, незалежно від їх участі у фінансуванні такого поліпшення. Це зумовлює суспільну потребу в якісно нових механізмах розподілу, заснованих не на зіставленні особистої вигоди інвестора з особистими його витратами, а на усвідомленні необхідності брати участь у формуванні запасів благ, що формують необхідні умови для підвищення соціально-економічної ефективності інвестицій в людський капітал і приносять вигоду однаковою мірою всім учасникам економічної діяльності.

Так само і ефективність механізмів розподілу ресурсів щодо інших сфер відтворення людського капіталу (таких як медичні послуги, механізми соціального захисту від ризиків втрати доходів чи критичного зростання потреб у фінансових засобах тощо) забезпечується, в сучасних умовах, все більше функціонуванням інститутів, вигоду від яких отримують всі учасники національної економіки, незалежно від їх участі у витратах на формування таких інститутів.

Таким чином, одна й та сама сума інвестицій в людський капітал даватиме різну віддачу, різний соціально-економічний ефект у країнах, що володіють різними запасами соціального капіталу, де функціонують різні інститути регламентації процесів і взаємодії в сфері відтворення людського капіталу. В свою чергу, становлення таких інститутів також вимагає витрат й інвестицій, а їх здійснення не може ґрунтуватись на базових для індустріальної економіки механізмах розподілу, бо передбачає приватне диференційоване інвестування, але колективне, незалежне від приватних обсягів інвестицій користування благами від таких інвестицій.

Власне вагомість таких благ (блага колективного користування) та необхідність збереження різноманітності інститутів регламентації доступу до них та розподілу навантаження щодо їх підтримання в належному стані стали предметом досліджень нобелівської лауреата з економіки 2010 р. Е. Острьом¹⁹.

Зростання значущості для визначення рівня суспільного добробуту таких благ, вигоди від користування якими розподіляються незалежно від обсягів індивідуальних інвестицій, визначає закономірність переходу до другого етапу постіндустріальної трансформації відносин розподілу: коли інвестиції в провідні ресурси (людський капітал) здійснюються, переважно, не за механізмами зіставлення приватних витрат та вигід, а в межах участі у формуванні запасу ресурсів колективного користування.

Відповідно, головні риси двох етапів постіндустріальної трансформації відносин розподілу можуть бути виражені наступним чином (табл. 1).

Відповідно, другий етап становлення відносин розподілу постіндустріального суспільства детермінується тим, що вже не просто компетентна й добре вмотивована особистість стає дефіцитним ресурсом – а суспільне середовище, в якому високий рівень людських знань, професійної компетентності й мобільності стає провідною формою існування, неодмінною, укоріненою, вбудованою в суспільні інститути рисою відтворення ресурсного потенціалу економіки. Основою такого середовища стають форми взаємодії між суб'єктами економічних відносин, інститути, що формують плідотворну конкурентну атмосферу в кожній сфері професійної діяльності і кожній економічній галузі. На мові теорії інтелектуального капіталу – можливості зростання обмежуються нестачею структурного і соціального капіталів – тих правил, форм, традицій і процедур взаємодії, які забезпечують синергетичний ефект від поєднання особистісних компетенцій в складі інтелектуального капіталу організації і суспільства загалом. Підкреслимо, що термін «структурний капітал» є, на нашу думку, далеко не найкращим для позначення цього невлізного і важко оцінюваного ресурсу, що визначає можливості зростання й розвитку в сучасних умовах. Значно краще складності реальних джерел і передумов економічних успіхів в сучасних умовах відображає термін «соціальний капітал», що досі простіше визначити від протилежного – через нега-

¹⁹ Капелюшников Р. И. Множественность институциональных миров: нобелевская премия по экономике-2009: Препринт WP3/2010/02 (Часть 1). – М.: Издательский дом Государственного университета – Высшей школы экономики. – 52 с.

Таблиця 1

Спільні риси та відмінності двох етапів постіндустріальної трансформації відносин розподілу в економічно розвинутих країнах

Спільні риси (технологічні детермінанти трансформації відносин розподілу)	Відмінності	
	провідні механізми розподілу ресурсів між сферами відтворення матеріальних і особистісних ресурсів виробництва	
відносини розподілу підпорядковуються домінуванню особистісного ресурсу (людського капіталу) в ієрархії чинників виробництва, забезпечують домінування в процесі розподілу доходів – інтересів власників найбільш рідкісного ресурсу, а в процесі розподілу ресурсів – потреб сфери відтворення найбільш рідкісного ресурсу (людського капіталу)	I етап трансформації	II етап трансформації
	ринкові механізми диференціації доходності інвестицій за альтернативними напрямками їх використання, що ґрунтуються на зіставленні особистих вигід і витрат інвестора	механізми участі у формуванні благ колективного використання, щодо яких масштаби вигід інвестора не залежать від обсягів його інвестицій – всі учасники економічної системи отримують вигоди рівною мірою, а розміри особистих внесків регламентуються неринковими нормами – здебільшого, неформальними інститутами розподілу навантаження із підтримання благ колективного користування в функціональному стані
	провідні об'єкти інвестування	
	специфічний людський капітал та соціальний капітал, придатний для функціонування в межах організації	достатньо універсальний людський капітал та соціальний капітал, придатний для функціонування в масштабах всього суспільства.

тивні наслідки його нестачі. Зокрема, високі транзакційні витрати, зумовлені необхідністю захисту від опортуністичної поведінки (через високу схильність учасників економічних угод порушувати їх умови в разі виникнення можливості уникнення покарання за це чи коли цінність вигоди від порушення перевищує негативну цінність передбаченого в договорі покарання) – класичний приклад додаткових втрат, зумовлених нестачею соціального капіталу. Високі витрати на контроль за діяльністю підлеглих – пряма ознака нестачі соціального капіталу на рівні організації, високі витрати на забезпечення діяльності правоохоронних органів – така ж ознака нестачі соціального капіталу на рівні суспільства.

Висновки

1. Незважаючи на умовність виділення будь-яких меж між етапами суспільного розвитку, ми пропонуємо визначити такі критерії для оцінки відповідності системи відносин розподілу вимогам становлення постіндустріального суспільства.

По-перше, здатність забезпечити пріоритетність сфери відтворення людського потенціалу суспільства у процесі розподілу ресурсів в умовах, коли визначальне значення для ефективності функціонування цієї системи мають активи, формування яких вимагає приватних витрат, але вигоди від накопичення яких розподіляються незалежно від розміру особистих внесків в їх формування. Зокрема, інвестиції у формування універсального людського капіталу, у створення наукового та освітнього середовища для створення конкурентних переваг за якістю людського капіталу, в інституціоналізацію відносин довіри і соціальної відповідальності між суб'єктами сфери бізнесу і соціальної сфери для перетворення її з податкового тягаря на джерело імпульсів для економічного розвитку.

По-друге, здатність забезпечити швидке поширення і продуктивне використання знанневих ресурсів, забезпечуючи суспільно виправданий компроміс між потребами відшкодування витрат і зусиль, пов'язаних з формуванням масиву комерційно значущої інформації й потребами суспільства в максимально повному (а значить вільному від цінних обмежень) використанні того виробничого потенціалу, що дають знання та інші продукти інформаційного сектору економіки.

По-третє, здатність узгодити потреби розширення масштабів інвестицій в людський капітал із вимогами раціонального нормування та обмеження обсягів споживання залежно від суспільної (ринкової) оцінки цінності особистого внеску в примноження суспільного добробуту, що вимагає мінімізації викривлюючого впливу механізмів фінансового перерозподілу та прийняття рішень бюрократичними структурами.

Визначальною ознакою прогресивності, більшої відповідності розподільчих відносин вимогам становлення постіндустріального суспільства ми пропонуємо вважати зростання здатності інститутів розподілу стимулювати і забезпечувати ресурсами для розширеного відтворення тих суб'єктів економіки, які активніше беруть участь у примноженні суспільного запасу таких нематеріальних благ, корисність яких проявляється в підвищенні ефективності господарського використання ресурсного потенціалу суспільства. Зокрема, довіри, соціальної відповідальності, позитивних аспектів соціального капіталу, тих рис людської спільноти, того типу взаємодії в межах такої спільноти, що дозволяють знижувати рівноважні розміри транзакційних витрат.